

УДК 347.734

ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ БАНКІВСЬКОГО ПРАВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ПРАВА

Сирота А.І., к. ю. н., професор
кафедри господарського, адміністративного та цивільного права
Бердянський університет менеджменту і бізнесу

Стаття присвячена дослідженню місця банківського права в національній системі права на основі наукових досліджень, здійснених упродовж кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: предмет банківського права, суб'єкти банківських правовідносин, об'єкти банківських правовідносин, метод банківського права, принципи банківського права.

Статья посвящена исследованию места банковского права в национальной системе права на основе научных исследований, осуществленных на протяжении конца ХХ – начала ХХІ века.

Ключевые слова: предмет банковского права, субъекты банковских правоотношений, объекты банковских правоотношений, метод банковского права, принципы банковского права.

Sirota A.I. ON PLACE OF BANKING LAW IN NATIONAL LEGAL SYSTEM

The article investigates place of banking law in national legal system, based on research carried out during late ХХ – early ХХІ century.

Key words: subject-matter of banking law, subjects of banking relationships, objects, banking relationships, method of banking law, banking law principles.

Постановка завдання. В юридичній науці немає одностайної точки зору щодо місця банківського права в національній системі права, хоча це поняття увійшло до категоріального апарату юридичної науки і практики, широко використовується у правознавстві розвинутих країн.

Так, одні вчені вважають, що банківське право є окремою комплексною галуззю права [1, с. 28; 2, с. 8-9; 3, с. 22]. Зокрема, Є.В. Карманов зазначає, що банківське право – «... це галузь права, яка представляє собою сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини в процесі організації та функціонування банківської системи України з метою задоволення потреб громадян та держави» [1, с. 9-13].

Інші вчені стверджують, що банківське право є підгалуззю фінансового права. Так, О.М. Костюченко визначає банківське право, як підгалузь фінансового права України, яке спрямоване на мобілізацію, розподіл і використання централізованих фондів з метою забезпечення виконання завдань держави [4, с. 8].

Значна кількість вчених дотримується точки зору, що банківське право є комплексним правовим інститутом. Серед них – Ю.В. Ващенко [5, с. 26], І.Б. Заверуха [6, с. 9], Л.Г. Єфімова [7, с. 3] та інші. Зокрема, Ю.В. Ващенко визначає банківське право, як міжгалузевий комплексний інститут, що об'єднує норми адміністративного, фінансового, цивільного та господарського права, які регулюють відносини між банками (небанківськими фінансовими установами) та іншими юридичними і

фізичними особами в сфері банківської діяльності [5, с. 26].

Визначення місця банківського права в національній системі права, аналіз банківського права як певного елемента системи права, дослідження характеру зв'язків банківського права з іншими елементами системи має важливе методологічне значення для аналізу системи права, розкриття її структури і внутрішньої організації.

Метою цієї статті є спроба зробити власне визначення місця банківського права у національній системі права на підставі вивчення досягнень вчених у галузі банківського права і дослідження діючих нормативно-правових актів, що регулюють банківські правовідносини.

Викладення основного матеріалу. Загальноновизнаним у юридичній науці є положення про те, що основною суттєвою ознакою класифікації сукупності правових норм є предмет правового регулювання. Завдяки предмету правового регулювання можна виявити систему правових норм, їх єдність і відмінності.

Більшість учених у галузі банківського права в тій чи іншій інтерпретації стверджують, що предметом правового регулювання банківського права є суспільні відносини, які виникають із приводу організації, функціонування і розвитку банківської системи країни, її регулювання з боку центрального банку, з метою забезпечення інтересів і потреб громадян, суспільства і держави. Так, український вчений, доктор юридичних наук, академік Національної академії правових наук України А.О. Селіванов визначає

предмет банківського права, як самостійну групу суспільних відносин, які виникають у процесі організації, функціонування і розвитку банківської системи України, охоплюють банківську діяльність і банківську справу, якою безпосередньо займається Національний банк України, комерційні банки та фінансово-кредитні установи, а також відносини, що регулюються нормами права в інтересах громадян, банків та держави [8, с. 25].

Відомі російські вчені в галузі банківського права – доктор юридичних наук, член-кореспондент Російської академії наук Г.Ф. Тосунян і доктор юридичних наук, професор О.Ю. Вікулін визначають предмет банківського права як відносини, які виникають у процесі організації функціонування і розвитку банківської системи, у тому числі, в процесі регулювання банківської системи з боку центрального банку і інших державних органів, а також союзів і асоціацій кредитних організацій в цілях забезпечення паритету інтересів громадян, організацій і держави [9, с. 29-44].

Предмет правового регулювання будь-якої галузі права являє собою умовне виділення певного кола суспільних відносин, які володіють однорідною якістю, тобто, предметом правового регулювання є сукупність якісно однорідних суспільних відносин, врегульованих нормами права. Якщо розглянути предмет правового регулювання, як певну систему, то вона складається з таких елементів, як: суб'єкти, які беруть участь у цих правовідносинах; об'єкти – те, з приводу чого виникають ці правовідносини, чим вони опосередковуються; зміст правовідносин (характер дії або діяльність суб'єктів); юридичні факти – конкретні життєві обставини, які призводять до виникнення, зміни або припинення правовідносин [10, с. 381]. Розглянемо більш детально кожен із цих елементів.

Першим елементом предмета правового регулювання банківського права виступають суб'єкти цих правовідносин, завдяки яким банківські правовідносини виникають, змінюються і припиняються. Обов'язковим учасником банківських правовідносин виступає один із наступних суб'єктів:

– Національний банк України – центральний банк України, особливий орган державного управління;

– банки України – юридичні особи, які на підставі банківської ліцензії мають виключне право надавати банківські послуги, відомості про яких внесені до Державного реєстру банків;

– небанківські фінансові установи (кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, страхові компанії та інші), які стають

суб'єктами банківських правовідносин під час виконання ними окремих банківських операцій на підставі ліцензії Національного банку України.

Суб'єктами банківських правовідносин також виступають фізичні і юридичні особи, для задоволення потреб яких банками надаються банківські та інші фінансові послуги.

Другим елементом предмета правового регулювання банківського права виступають об'єкти цих правовідносин – те, з приводу чого вони виникають, чим вони опосередковуються. Під об'єктом правовідносин слід розуміти різні предмети, речі, явища, з приводу яких суб'єкти правовідносин реалізують свої юридичні права та суб'єктивні обов'язки, і на які направлений інтерес хоча б одного з суб'єктів цих правовідносин.

Об'єктом банківських правовідносин виступають гроші (грошові кошти), цінні папери, банківські метали. Невід'ємним об'єктом банківських правовідносин є гроші, а забезпечення грошового обігу – одним із основних призначень банків. На особливість грошей, як об'єкта банківських правовідносин, звертає увагу сучасна дослідниця грошово-кредитної політики Національного банку України І.В. Ветрова, зазначаючи, що «...банківська діяльність – це лише зовнішня, видима частина цих відносин, за якою стоїть реальний об'єкт – гроші та грошова система України» [11, с. 76].

Третім елементом предмета правового регулювання банківського права виступає банківська діяльність. У ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська діяльність визначається, як залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб, та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Вважаємо, що більш точне наукове визначення даного поняття розроблене доктором юридичних наук, членом-кореспондентом Національної академії правових наук України О.П. Орлюк, яка визначає банківську діяльність, як сукупність правових дій, що здійснюються певними суб'єктами у формі, яка вимагається законом або договором [12, с. 8].

Безумовно, формою здійснення банківської діяльності є систематичне проведення банківських операцій. На сьогодні діюче законодавство не розкриває змісту поняття «банківська операція», яке є основоположним в банківському законодавстві, немає й однакового підходу до його визначення і в науковій літературі. Вважаємо, що з юридичної точки зору банківські операції – це

правочини, дії банку на підставі ліцензії Національного банку України, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, об'єктом яких є фінансові активи. Банківські операції регулюються банківським законодавством, і є формою здійснення банківської діяльності.

Четвертим елементом предмета правового регулювання банківського права виступають юридичні факти – це конкретні життєві обставини, зазначені в гіпотезі норми права, з якими пов'язують виникнення, припинення або зміну правових відносин. Юридичні факти є умовами дії правової норми, їх завдання в правовому регулюванні – забезпечення виникнення, зміни і припинення правовідносин.

Виникнення, зміна або припинення банківських правовідносин відбувається на підставі таких юридичних фактів, як видання адміністративних актів, які є офіційно оформленими результатами волевиявлення органів виконавчої влади, здійснюваними в односторонньому порядку і спрямованими на виникнення певних юридичних наслідків. Так, надзвичайною подією для нашої країни, в результаті якої вона набула одного з найважливіших чинників державності, було видання 25 серпня 1996 року Президентом України Указу «Про грошову реформу в Україні», яким була введена в обіг національна валюта – гривня. Таким чином, з вересня 1996 року і до сьогодні єдиним законним засобом платежу в Україні є національна валюта – гривня, яка виступає, як ми вже зазначали, об'єктом банківських правовідносин.

Значну кількість нормативних і індивідуальних адміністративних актів, юридичним наслідком яких є виникнення, зміна або припинення адміністративних правовідносин у банківській діяльності, уповноважений приймати Національний банк України – центральний банк України, особливий центральний орган державного управління.

Серед юридичних фактів, на підставі яких виникають, змінюються і припиняються банківські правовідносини, особливе місце займають правочини, які викликають цивільно-правові наслідки. Ми вже зазначали, що банківська діяльність у широкому розумінні – це постійне проведення банківських операцій, які, в свою чергу, є правочинами, діями банку на підставі ліцензії Національного банку України, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, об'єктом яких є фінансові активи. Відповідно до п. 1 ст. 11 Цивільного кодексу України правочини є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. Саме правочини виступають найбільш поширеними юридичними факта-

ми в банківській діяльності, які опосередковують динаміку банківських правовідносин.

Найбільш розповсюдженими банківськими операціями є розрахункові, кредитні і касові операції, тому велику масу юридичних фактів у банківських правовідносинах утворюють правомірні дії людей, які відповідають вимогам банківського законодавства, наприклад, відкриття рахунків у банках, проведення кредитних і розрахункових операцій за дорученням клієнта, укладання кредитних угод тощо.

Предмет правового регулювання, зміст суспільних відносин, які регулюються банківським правом, є основною класифікаційною ознакою банківського права, як певної системи правових норм. Від предмета правового регулювання залежать особливості правового регулювання, тому додатковою ознакою цієї правової форми є метод правового регулювання – сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється вплив на поведінку суб'єктів суспільних відносин, що є предметом правового регулювання.

Банківське право, як система правових норм, не має свого основного, специфічного методу правового регулювання банківських правовідносин. Правові норми банківського права передбачають застосування як імперативних, владних приписів, які жорстко регламентують поведінку суб'єктів правовідносин (імперативний метод), так і приписів, які ґрунтуються на початках юридичної рівності сторін, свободи волевиявлення (диспозитивний метод). Так, відносини з приводу організації, регулювання і функціонування банківської системи, випуску платіжних засобів мають публічний характер, здійснюються в інтересах усього суспільства і держави, регулюються імперативними правовими нормами. Що стосується відносин, які виникають у процесі виконання банками таких функцій, як: депозитна, посередництва у кредитах і розрахунках – то ці відносини мають приватно-правовий характер, ґрунтуються на юридичній рівності сторін, вільного волевиявлення і регулюються приватно-правовими нормами банківського права.

Застосування банківським правом різних методів правового регулювання, входження в банківське право правових норм різних галузей права, свідчить про те, що банківське право не є самостійною галузю, оскільки загальною визначеною в сучасній юриспруденції є те, що системоутворюючими факторами самостійної галузі права виступають предмет і метод правового регулювання, причому специфіка предмета обумовлює застосування адекватного методу правового регулювання. На цих же

підставах банківське право не може бути підгалуззю права, оскільки підгалузь об'єднує декілька інститутів однієї галузі права.

Як ми вже зазначали, суспільні відносини, які виникають у банківській діяльності, регулюються правовими нормами, які належать до різних галузей права – адміністративного, цивільного, фінансового. Правові норми різних галузей права регулюють різні види відносин, але які, у данному випадку, об'єднує сфера банківської діяльності. Саме сфера суспільних відносин, як об'єднання різних видів відносин, є предметом регулювання комплексних галузей законодавства, на відміну від галузей права, які регулюють певний вид суспільних відносин [13, с. 296-297].

Висновки. Вважаємо, що предметом правового регулювання банківського права є суспільні відносини, які виникають з приводу організації, регулювання і функціонування банківської системи країни з метою ефективного виконання банками своїх основних функцій – випуску платіжних засобів і регулювання платіжного обороту, прийому вкладів (депозитів), посередництва у кредитах і розрахунках з метою впливу на ринкові трансформаційні процеси в країні.

Допускаючи можливість у перспективі виокремлення банківського права в якості самостійної галузі права, вважаємо, що в сучасних умовах банківське право – це комплексне правове утворення, міжгалузеве законодавство, що має свій специфічний режим правового регулювання і складається з норм різних галузей права (адміністративного, цивільного, фінансового), що регулюють різні види відносин у сфері банківської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карманов Є.В. Банківське право України: [навч. посіб.]. – Харків: Консум, 2000. – 464 с.
2. Качан О.О. Банківське право: [навч. посіб.]. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 288 с.
3. Тосунян Г.А., Викулин А.Ю., Экмалян А.М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть. М.: Юристъ, 2003. – 448 с.
4. Костюченко О.А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Кредитування. Ринок цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські системи зарубіжних країн. Інститут банківської таємниці: [навч. посіб.] / О.А. Костюченко. – К., 2000. – 576 с.
5. Ващенко Ю.В. Банківське право: [навч. посіб.] / Ю.В. Ващенко. – К., 2006. – 344 с.
6. Заверуха І.Б. Банківське право: Посібник для студентів. – Львів: Астролябія, 2002. – 222 с.
7. Ефимова Л.Г. Банковское право. Теоретическое и практическое пособие – М.: Изд «БЕК», 1994. – 347 с.
8. Банківське право України: [навч. посіб.] / Кол. авт.: А.М. Жуков, А.Ю. Іоффе, В.Л. Кротюк, В.В. Пасічник, А.О. Селіванов та ін. / За заг. ред. А.О. Селіванова. – К., 2000. – С. 25. – 384 с.
9. Тосунян Г.А., Викулин А.Ю. Предмет и метод банковского права / Г.А. Тосунян, А.Ю. Викулин // Государство и право. – 1998. – № 9. – С. 29-44.
10. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): [учебник] / О.Ф. Скакун. – Харьков: Эспада, 2007. – 840 с.
11. Ветрова І.В. Правові основи реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України: дис. канд. юрид. наук / І.В. Ветрова. – К., 2007. – 219 с.
12. Орлюк О.П. Банківське право: [навч. посіб.] / О.П. Орлюк. – К., 2005. – 376 с.
13. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: [учебник] / В.Н. Хропанюк. – М., 1999. – 384 с.